

izjavljajo, da se njih cilji dajo doseči le po nasilnem prevratu vsega dosedanjega družabnega reda. Naj trepečeje vladajoči razredi pred komunistično revolucijo. Proletarci zgube v njej le svoje verige. Pridobe pa si ž njo svet. Proletarci vseh dežel, združite se!»

Se nekaj besed o prevajalcu Milanu Jakliču. Rojen je bil 14. februarja 1886. Kot mlad intelektualec se je pridružil socialističnemu gibanju v prvem desetletju tekočega stoletja. V letih 1913—1914 je bil skupno z Lojzko Štebijevo urednik tedanjega socialnodemokratskega dnevnika »Zarje«. Po vrnitvi iz prve svetovne vojne je sodeloval v poverjeništvu za socialno skrb tedanje Narodne oziroma Deželne vlade za Slovenijo in je postal 28. novembra 1919 po Albinu Prepeluhu poverjenik za socialno skrb. Pozneje je deloval v zavodih za socialno zavarovanje v Ljubljani in Zagrebu. Zdaj živi v pokoju na Vrhniki.

Jakličev prevod Komunističnega manifesta je izšel v drugi izdaji leta 1920 v knjižnici časopisa dnevnika »Naprej«. Tiskan je bil menda v Mariboru.

To bi bili podatki, ki sem jih mogel za sedaj zbrati o prvi knjižni izdaji Komunističnega manifesta v slovenščini, ki je izšel v januarju 1908 in smo lani petdesetletnico tega izida povsem prezrli.

Cv. A. K.

SKRB ZA KULTURO JEZIKA NA ČEŠKEM

Desetletje ni dolga doba in tudi vsa leta po osvoboditvi ne pomenijo dosti več. En človek v tem času ne opravi mnogo, toda združene sile kolektiva lahko dosežejo z organiziranim, načrtnim in požrtvovalnim delom presenetljive uspehe.

Ta stara resnica stopi človeku živo pred oči, če se поблиže seznanj s prizadevanji v češki lingvistiki. O njenih dosežkih v prvem povojnem desetletju je na beograjskem slavističnem sestanku leta 1955 poročal akademik Havránek. Poročilo je izšlo z drugim gradivom tega sestanka in je torej dostopno.¹ Po tem letu je bohemistika dobila še nekaj zelo pomembnih del, med njimi etimološki slovar,² za sodobni knjižni jezik pa sta poleg izida novega pravopisnega slovarja³ važna predvsem dva dogodka: dokončanje velikega akademskega slovarja češkega jezika⁴ in začetek izhajanja novega slovarja češkega knjižnega jezika v treh zvezkih.⁵

Največji del češke bohemistike je skoncentriran v Češkoslovaški akademiji znanosti (CSAV) v Pragi s podružnico v Brnu. Praški Zavod za češki jezik (Ustav pro jazyk český) v sklopu Akademije zaposluje 44 znanstvenih delavcev in 8 aspirantov (po omenjenem Havránkovem poročilu). Zavod se je po tej vojni razvil iz institucije, ki je imela spčetka na skrbi akademski slovar, potem pa je to nalogo prevzel leksikografski oddelek novega zavoda. V sklopu Zavoda sta bila od vsega začetka še oddelek za sodobni knjižni jezik in oddelek za dialektologijo, kasneje pa so se jim pridružili oddelki za študij razvoja jezika, za terminologijo, za lingvistično bibliografijo in kabinet za fonetiko. Podružnica v Brnu raziskuje dialekte Moravske in Šlezije.

Vsak od teh oddelkov ima kolektivne naloge, posamezni člani pa še individualne zadolžitve. Tako je sedanja kolektivna naloga leksikografskega oddelka trodelni slovar, ki je začel izhajati lansko leto po zaključitvi velikega slovarja. Oddelek za sodobni knjižni jezik, ki ima na skrbi slovnico knjižne češčine, se ukvarja zdaj s problematiko tvorjenja besed, ki je bila doslej najmanj obdelana, sistematično pa sploh ne. Obenem pripravlja ta oddelek gradivo za proučevanje oblikoslovja. Poseben sektor je tvorjenje besed za strokovno terminologijo, ki je v neposredni zvezi s proizvodnjo, zlasti če gre za nove delovne procese, n. pr. v kmetijstvu. Ta terminologija je že upoštevana v trodelnem slovarju. Oddelek za študij razvoja jezika ali staročeški oddelek ima nalogo, končati staročeški slovar, ki ga je od A do N sestavil še Gebauer, vendar je metodično drugače zasnovan. To bo slovar srednjega tipa in bo zajel besedni zaklad češčine, kakor je ohranjen v literarnih spomenikih in pomembnejših tekstih neliterarnega značaja do konca 15. stoletja. Ker je ta slovar namenjen praktičnim potrebam bralcev starih tekstov, ki zdaj nimajo primernih pripomočkov, bo najprej izšel manjkajoči del, potem pa bodo na novo obdelana gesla od A do N. Hkrati se znova in podrobno ekscerpirajo staročeški spomeniki za veliki staročeški slovar. Ta oddelek sodeluje z Zavodom za češko literaturo pri izdajanju filološko obdelane staročeške literature. Plod dosedanjega sodelovanja je zajeten izbor iz češkega pismenstva do konca 14. stoletja.⁶ Dialektološki oddelek sistematično raziskuje in objavlja narečno gradivo. Pri zbiranju gradiva mu izdatno pomaga učiteljstvo na

terenu. Bibliografski oddelek je v dveh knjigah, 1955 in 1957, publiciral bibliografijo češke lingvistike za desetletje 1945—1955.⁷ Bibliografija je pregledno sestavljena in omogoča s svojo razdelitvijo v poglavja hitro orientacijo. Vsako geslo je opremljeno s kratko vsebinsko oznako. Kasneje bo bibliografija izhajala za vsako leto sproti.

V okviru Zavoda za češki jezik izhajata dve bohemistični publikaciji: znanstvena revija Slovo a slovesnost in popularna Naše řeč.

Celotno delo Zavoda za češki jezik in seveda mnogih prizadevanj izven njega in v drugih čeških središčih neposredno ali posredno prispeva h kulturi češkega jezika. V zadnjih treh desetletjih se češka bohemistika več kakor kdaj prej posveča teoretičnim vprašanjem in praktičnim pripomočkom sodobnega knjižnega jezika, njegovi kulturi in kodifikaciji. Danes so ti napori največkrat usmerjeni v reševanje aktualnih nalog in problemov knjižne češčine, zato ne ostajajo znani samo krogu strokovnjakov, ampak — kar je najbolj važno — zbujaajo zanimanje in smisel za kulturo jezika pri vseh, ki knjižni jezik uporabljajo.

Kar zadeva teoretično stran, preseneča, da kaže bohemistika, ki so jo Dobrovský, Gebauer, Hujer in drugi dvignili na zavidno mesto v slavistični znanosti, danes kljub takšnim osebnostim, kakor sta Havránek in Trávníček ter cela vrsta mlajših jezikoslovcev, precejšnjo nekritičnost od raznih modnih smeri in stališč.

Vendar se to navadno ne občuti, kadar gre za praktične potrebe knjižnega jezika. V tem pogledu je bilo v zadnjih letih mnogo storjenega. Skrbno so bile pripravljene učne knjige češkega jezika za višje razrede enajstletke. Poleg tega je v rabi standardna slovnica za potrebe šol in za prvo informacijo.⁸ Doslej najboljše je Trávníčkova dvodelna slovnica na 1500 straneh, ki obsega glasoslovje za akcentom, besedotvorje, oblikoslovje in skladnjo.⁹ Zelo popularne so oddaje jezikovnega kotička v radiu. Od vsega začetka, to je od 1946, skrbi zanje Zavod za češki jezik pri ČSAV, ki mu je stik z življenjem in nalogami jezika v njem nujno potreben, po drugi strani pa je dolžnost jezikoslovca, da takoj reagira na nove pojave v jeziku, ki jih prinaša življenje. Izbor teh radijskih pogovorov, pri katerih sodeluje širok kolektiv strokovnjakov, je izšel doslej v dveh knjigah.¹⁰ Vendar radijski kotiček ni edino mesto, kjer jezikoslovec poučuje svoje občinstvo. Poleg jezikovne posvetovalnice Zavoda za češki jezik, ki daje nasvete po telefonu in pismeno, skrbijo za jezikovni pouk posebne rubrike v periodičnem tisku, strokovne revije (tehnične, medicinske idr.) pa se bavijo največ z vprašanji terminologije.

Globoke družbene spremembe po osvoboditvi, hitri razvoj civilizacije in znanosti ter nastajanje novih ved terja tudi od knjižnega jezika več prožnosti kakor doslej. Nove okoliščine, v katerih živi in dela današnji človek, vplivajo na njegovo mišljenje in izražanje. Ker so bile puristične tendence na Češkem že pred zadnjo vojno srečno premagane, se knjižni jezik brez težav prilagaja zahtevam časa, te pa so največje v besednem zakladu češčine.

Zato je razumljivo, da velja v okviru prizadevanj za kulturo jezika posebna skrb sestavljanju slovarjev. Pri tem so naleteli na kopico leksikoloških in leksikografskih problemov, ki so jih nato obravnavali na vsedržavni leksikografski konferenci čeških in slovaških akademskih zavodov 1952.¹¹ Slovarjev za posamezne stroke je izšlo v zadnjem desetletju toliko, da bi že samo naštevanje zavzelo preveč prostora. To so enojezični ali pa dvojezični, večinoma rusko-češki slovarji, ki obsegajo navadno 5.000—10.000 gesel. Poleg teh je vrsta slovarjev za splošno rabo. Največ je rusko-čeških različne velikosti, na razpolago pa so še nemško-češki, poljsko-češki in drugi. Nas tu zanimajo tisti slovarji, ki so bolj ali manj potrebni vsem, ki imajo opravka s knjižno češčino, in torej nekaj pomenijo za kulturo tega jezika.

Leta 1957 je bilo končano največje delo češke leksikografije — monumentalni Příruční slovník jazyka českého. To je thesaurus nove knjižne češčine, v katerem je na 11.000 straneh obdelanih četrť milijona gesel, v načrtu pa je še zvezek dodatkov. Samo avtorski kolektiv tega prvega slovanskega slovarja akademskega tipa je štel blizu 30 članov. Črpal je iz kartoteke, ki je imela najprej pet milijonov listkov, ob koncu pa precej čez osem milijonov. Sistematična pripravljajna dela so se začela 1911, prvi snopič pa je prišel iz tiskarne 1935. Za vsemi temi številkami slutimo spoštovanje zbujujoče organizacijske sposobnosti, vztrajnost in delavnost. Zato je tudi uspeh tako lep.

Příruční slovník je začel izhajati ravno sto let po epohalnem Jungmannovem češko-nemškem slovarju v petih knjigah (1835—1839) in s 180.000 gesli. Četudi je bil Jungmannov slovar za tisti čas na dostojni višini, je imel svoje pomanjkljivosti, predvsem pa je sčasoma zastarel. Zato se je Fr. Kott lotil sestavljanja novega slo-

varja, ki je s svojimi sedmimi knjigami v letih 1878—1893 in tremi dodatnimi knjigami v letih 1896—1906 po obsegu sicer prekosil Jungmannovega, drugače pa v vsakem pogledu za njim daleč zaostaja. Potreba po slovarju je torej ostala. Po zamisli, kakršno je sprejela Akademija, naj bi bil to enojezični slovar, ki bi primere črpal iz čeških virov od začetka prirodne dobe, to je nekako od 1770, do najnovjšega časa. Material so začeli izpisovati po treh vidikih in se tako imenovano popolno izpisovanje načrtno in sistematično nadaljuje še danes. Ta material tvori leksikalni arhiv Zavoda za češki jezik in predstavlja s svojimi devetimi milijoni listkov veliko bogastvo in nepogrešljiv vir za vse sedanje in prihodnje češke leksikografe in sploh za vse, ki raziskujejo sodobni češki jezik.

Koncepcija akademskega slovarja ni bila ves čas priprav in izhajanja enaka in tudi ne enotna. Deloma so bili temu vzrok različni avtorji gesel, deloma različni nazori članov prvotne glavne redakcije. Razlike so predvsem v semantični zgradbi gesel, vendar v glavnem le v prvih dveh zvezkih, ki se po obsegu in kvaliteti obdelave ločita od naslednjih, ko-so bile izkušnje redakcije bogatejše in teoretična raven višja. Napredek v primeri s prvima dvema zvezkoma pomeni tudi spremenjeno stališče redakcije do načelnega vprašanja, kako pojmovati leksikalno normo. Polagoma se je ozkosrčni purizem umaknil modernim pogledom na knjižni jezik, ki so sicer teoretično zmagali že 1932 z zbornikom Spisovná čeština a jazyková kultura, očitno pa so v prakso nova načela prodirala počasneje.

Značilnost tega slovarja je, da ima vsako geslo opremljeno s citati. Vsaka beseda je v vsakem pomenu obsežena v nekem kontekstu, ki ne samo dokumentira, ampak tudi karakterizira pomen besede. Četudi je to v bistvu sinhronični slovar, je na podlagi citatov mogoče zasledovati razvojne tendence pomena besed in se pravilno odločati v pogledu leksikalne norme.

Tako široko in temeljito zasnovan slovar je moral dobiti avtoritativen vpliv v vprašanih jezikovne kulture. Prav gotovo je tudi, da so bile po zaslugi slovarja puristične tendence v jezikovni praksi končno le premagane.

Akademski slovar pomeni temelj, brez katerega bi le s težavo in manj zadovoljivo reševali specialne naloge v zvezi s problematiko jezikovne norme današnje češčine. V veliko pomoč je sestavljalcem dvojezičnih slovarjev, posebno velikih, in v najožji povezanosti z njim so nastala nova pravila češkega pravopisa in zdaj izhajajoči trodelni slovar. Lahko bi naštevali še naprej koristi, ki jih ima češka leksikografija in lingvistika od akademskega slovarja, toda to bi nas odvedlo preveč stran od naloge tega skopega orisa.

Priručni slovník je zamašil sicer veliko vrzel in njegov pomen za kulturo češkega jezika je nedvomno velik, ni pa namenjen potrebam široke javnosti. Tak slovar sta sestavila Váša in Trávníček. Kakšno je bilo povpraševanje po njem, poveda njegove štiri izdaje v petnajstih letih.¹² Še med izhajanjem velikega slovarja pa je v ČSAV dozorel načrt za novega, ki bi bil po obsegu in namenu nekako sredi med obstoječima in bi v več pogledih zadovoljil vse, ki uporabljajo češki knjižni jezik.

Na podlagi člankov, s katerimi so člani kolektiva v Zavodu za češki jezik v zadnjih letih sproti seznanjali javnost o pripravah nanj (posnemanja vredna navada!), in na podlagi dosedanjih šestih snopičev, ki so že v rokah naročnikov, je prilično jasno, kako je delo zamišljeno.

Obseg je preračunan na tri zvezke po tisoč strani in obdelanih bo kakih 100.000 gesel. Delo izhaja v snopičih po šest tiskovnih pól vsaka dva meseca.

Na ovitku prvega snopiča sporoča izdajatelj: »Slovar češkega knjižnega jezika hoče biti jezikovni priručnik, ki se poleg svoje pglavitne naloge, to je popisa sodobnega knjižnega besedišča, trudi, da bi izpolnjeval tudi naloge, ki jih imajo razni specialni priručniki: pravopisni, slovnični, frazeološki, sinonimični in stilistični.« To se pravi, da gre tu za slovar, ki naj združuje nekatere prednosti akademskega s praktičnostjo popularnega. To naj bi bil normativni in informativni slovar današnjega knjižnega jezika obenem. Zajel bo besedni zaklad knjižne češčine zadnjih 80 let in leksikalne posebnosti v delih klasikov 19. stoletja in sodobnih mojstrov (besede iz pogovornega jezika, ljudske govornice, narečij, slangov itd.), ki jih bralec morda ne bi pravilno razumel, ne upošteva pa bežno tvorjenih skovank. Gesla so zgrajena tako, da obsegajo poleg razlage besed oblikoslovne in sintaktične značilnosti in možnosti, sinonima in antonima, način vezanja, pri glagolih njihov aspekt in drugi člen aspekta, seznam možnih predpon, frazeologijo, v kateri besede nastopajo (z razlago vsake fraze) itd. Pomen posameznih besed ni dokumentiran s citati iz literature, ampak s primeri najbolj običajnih zvez, tipičnih konstrukcij in fraz. S

citati so opremljene samo redke in zastarele besede, oblike in pomeni, ter izrazi, ki se uporabljajo v narečjih ali slangih.

V veliki meri prinaša slovar strokovno terminologijo z vseh glavnih področij človeške dejavnosti (nad sto panog). Ker tu seveda ni mogoče biti izčrpen, se omejuje na termine, ki so znani tudi izven ozkega kroga strokovnjakov. Bolj so zastopane mlade stroke (jedrska fizika, televizija ipd.) in tiste, ki so bile doslej slabo obdelane (politična ekonomija, marksizem), manj pa stroke, katerih terminologija je bila obdelana že v akademskem slovarju. Pri vseh tujih besedah je naveden izvor, stroka (če gre za tak izraz), ustrezen češki prevod ali razlaga in pravilna izgovarjava.

Tako bo mogoče dobiti v slovarju pouk o večini aktivno uporabljanih in pasivno znanih besed. Res je sicer, da je akademski slovar obsežnejši in da so gesla v njem opremljena s citati, kar vse bo še dobršen čas vzdrževalo njegovo visoko ceno med drugimi slovarji, po drugi strani pa ima tudi trodelni slovar — v nemajhni meri prav po zaslugi izkušenj z akademskim slovarjem — velike odlike in ga lahko že zdaj štejemo med najbolj dovršena dela v češki leksikografiji. Prednost trodelnega slovarja je tudi v tem, da se opira na najnovejši pravopis, in predvsem, da je najmlajši, to se pravi, da upošteva besede, ki jih obilo prinaša današnji čas, pri čemer se ne omejuje na popisnost, ampak jih odklanja ali sprejema. Z vsem tem bo Slovník spisovného jazyka českého lahko mnogo pripomogel k pospeševanju jezikovne kulture in ustaljenosti knjižne češčine.

Avtorji trodelnega slovarja so večinoma sodelovali že pri akademskem slovarju: glavna redakcija je v rokah akademika Bohuslava Havránka, njegovi sodelavci pa so Jar. Bělič, Mil. Helcl, Al. Jedlička, Václ. Křístek in akademik Fr. Trávníček ter kolektiv trinajstih članov.

Zaradi svoje zgradbe in obsega bo Slovník spisovného jazyka českého v neki meri dopolnilo novemu pravopisnemu slovarju iz 1957. Zadnji pravopis pred tem, ki je prinašal novosti, je iz 1941. Od takrat se je seveda v pravopisni praksi to in ono spremenilo. Novi pravopis ne uvaja nobene reforme, temveč samo, kjer je bilo to mogoče, v konkretnih primerih dosledneje aplicira prejšnja pravopisna načela. Najbolj se loči od prejšnjega in od pravopisov vseh 55 let nazaj, ko je izšel prvi, po celotni zasnovi slovarja. Tokrat je to v resnici pravopisni slovar, ki upošteva pojave v oblikoslovju praviloma le tedaj, če vplivajo na pravopis. Ta izdaja je namenjena najširši pišočji javnosti in v skladu s tem so obdelana pravila v prvem delu knjige in sam slovar, v katerega je sprejetih mnogo strokovnih izrazov in tujk.

Za potrebe šol pa je izšel lani poseben pravopis kot pomožna knjiga pri pouku češkega jezika.¹³ V pravopisnih načelih se obe izdaji kajpada med seboj ne razlikujeta, pač pa v tem, da imata nečesa več, nečesa manj, ustrezno namenu izdaje. Tako so v šolski izdaji dodane oblike, predvsem samostalniške in glagolske, pri katerih tvorjenju se učenec često znajde v negotovosti. Iz istih razlogov so dodane tudi posamezne besede, ki jih v tako imenovani akademski izdaji ni, ker osnovna oblika ne dela pravopisnih težav. Pač pa je v šolski izdaji skoraj za polovico skrajšan in poenostavljen tekst pravil. Precej strokovnih izrazov, ki se malo rabijo, je v šolski izdaji izpadlo. Pri besedah tujega izvora, ki se lahko pišejo na dva načina, ima prednost počesčena oblika in sta obe navedeni samo enkrat, n. pr. esej in essay (ne pa tudi essay in esej). Pisanje počesčenih oblik je v skladu s razvojnimi tendencami češkega pravopisa. Ker se iz šolske izdaje uči v prvi vrsti mladina, ki ni obremenjena s staro pravopisno prakso, bodo takočasoma prevladale počesčene oblike.

Češki jezikoslovci so opravili po vojni veliko delo. Res je, da so imeli za to več sredstev kot kdaj prej, tudi ljudi imajo zdaj več, vendar bi vsa ta sredstva in ljudje malo zalegli, če ne bi imeli trojega: odličnih organizatorjev, ki znajo spretno porazdeliti in koordinirati delo na širokem področju bohemističnih prizadevanj, silne težnje po uveljavljanju v tekmi z drugimi narodi, predvsem pa velike ljubezni do svojega jezika.

Boris Urbančič

¹ Beogradski medjunarodni slavistički sestanek, Beograd 1957. — ² Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957. Str. 627. — ³ Pravidla českého pravopisu. Praha 1957. Str. 477. — ⁴ Příruční slovník jazyka českého. Praha 1935—1957. Zv. I-VIII. — ⁵ Slovník spisovného jazyka českého. 1958. — ⁶ Výbor z české literatury od počátku po dobu Husovu. Praha 1957. Str. 851. — ⁷ Tyl, Bibliografie české lingvistiky za léta 1945—1950. Praha 1955. Str. 360. — Isti, Bibliografie české lingvistiky 1951—1955. Praha 1957. Str. 539. — ⁸ Havránek-Jedlička, Stručná mluvnice česká. Praha 19587. Str. 247. — ⁹ Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny. I—II. Praha 19513. — ¹⁰ Jazykový koutek československého rozhlasu. První výber, 19513. Druhý výber 1955. — ¹¹ Gradivo te konference je bilo objavljeno v Lexikografičkem sborníku, Bratislava 1955. — ¹² Trávníček, Slovník jazyka českého. Praha 19524. Str. 1801. (V prejšnjih izdajah je bil Vaša naveden kot soavtor.) — ¹³ Pravidla českého pravopisu. Skolní vydání. Praha 1958. Str. 391.